

En ny økonomi er i ferd med å vokse frem

Troen på at vitenskapelig forskning skal gi svar på de fleste viktige spørsmål har økt de senere årene. Vitenskap fremstår som en teknikk som har potensial til å løse alle de utfordringene vi står overfor.

TEKST: PRO. OVE JAKOBSEN
Handelshøgskolen i Bodø

Optimismen henger blant annet sammen med overbevisende resultater innenfor en rekke fagområder. Modelltenkningens suksess innenfor naturvitenskap og teknologi frister oss til å bruke samme type tenkning på alle problemer, også innenfor økonomi og samfunnsvitenskap. Problemet er at vi samtidig er blitt oppmerksomme på at smal disiplinbasert kunnskap er lite egnet til å håndtere utfordringer som er komplekse og globale i sin karakter. I moderne samfunn skapes det ikke bare nytte og velferd, det skapes også risiko, skade og etiske utfordringer. Virkningene av økonomiske beslutninger kan oppstå fjernt både i tid og rom fra der nytten og velferden produseres.

Det er for eksempel tydelig at økonomisk spisskompetanse er utilstrekkelig for å håndtere den omfattende finanskrisen verden står overfor. Den amerikanske økonomen Boulding (1910–1993) oppdaget tidlig at jakten på løsninger innenfor økonomi alltid førte inn i andre fagområder. Et resultat av denne erkennelsen var at han tidlig benyttet økologiske begreper og modeller for å forklare og forstå økonomisk teori og praksis. Økologisk kunnskap er på samme måte ikke til-

strekkelig for å håndtere den stadig mer alvorlige klimakrisen. Løsningen inkluderer kunnskap fra blant annet politikk, økonomi og psykologi. Spesialisert kunnskap innenfor politikk er heller ikke tilstrekkelig for å løse fattigdomskrisen. For å utjevne kløften mellom fattige og rike kreves det innsikt i for eksempel etikk, økonomi og landbruk. Vi erkjenner i økende grad at alt henger sammen med alt.

En mulig forklaring på at vi ikke er i stand til løse de store utfordringene samfunnet står overfor er at de ideene vi legger til grunn for vår forståelse ikke er i pakt med dagens virkelighet. Kunnskap og handling er alltid forankret i en mer eller mindre eksplisitt definert virkelighetsoppfatning. Virkelighetsoppfatningen utgjør den konteksten vi forstår ulike hendelser og fenomener ut fra. Det er derfor viktig at den virkelighetsoppfatningen som ligger til grunn for dagens vitenskap blir tydeliggjort og diskutert. Utdanningsinstitusjonene har et særlig ansvar for å utvikle nye arenaer for samhandling mellom vitenskapsdisipliner og mellom vitenskap og praksis som åpner for en mer helhetlig forståelse.

Ormerod (1994) hevdet at økonomer lider av en form for metafysisk blindhet, de forutsetter at økonomi er en vitenskap med absolutte og uforanderlige sannheter. Fraværet av metafysiske spørsmål innenfor økonomi har resultert i mange grunnleggende problemer. I stedet for å stille spørsmål ved metafysiske forutsetninger, kvalitative verdier og prosesser er «mainstream» økonomi opptatt av å studere fysiske lovmessigheter, kvantifiserbare størrelser og produkter. Noen økonomer går så langt som å hevde at økonomiske lover er like objektive som loven om gravitasjon. Ormerod konkluderer med at «mainstream» økonomi gir et svært misvisende bilde av hvordan verden faktisk fungerer, og må erstattes av nye begreper, modeller og teorier.

Påpekningen av at økonomien har behov for en dyptgripende metafysisk kritikk har lange tradisjoner. Økonome Georgescu-Roegen (1906–1994), Schumacher (1911–1977) og Holbæk-Hanssen (1917–1991) argumenterte for flere 10-år siden for at de ideene nyklassisk økonomi bygger på ikke fanger inn kompleksiteten som preger dagens virkelighet. Problemene bunner i at markedskonomen fortsatt henger fast i opplysnings-tidens ide om at virkeligheten kan beskrives som en maskin satt sammen av utallige deler som griper inn i hverandre som tannhjulene i et urverk. Det vil si at mange av de ideene som ligger til grunn for våre handlinger er basert på nedarvede tankemønstre som vi bruker mer eller mindre ubevisst, ofte uten å reflektere over verken gyldighet eller relevans (Holbæk-Hanssen 2009).

” Can we rely on it that a ‘turning around’ will be accomplished by enough people quickly enough to save the modern world? This questions is often asked, but whatever answer is given to it will mislead. The answer “yes” would lead to complacency; the answer “no” to despair. It's desirable to leave these perplexities behind us and get down to work.

E.F. Schumacher

Markedet blir betraktet som en maskin der delene i prinsippet er utskiftbare. Det vil blant annet si at ulønnsomme deler kan skiftes ut, uten negative konsekvenser for helheten. Samspillet mellom markedsaktørene reguleres gjennom markeds- og prisme-kanismer som forstås som naturlover. Gjennom kostnads/nytteanalyser er det mulig å finne ut hvordan «det økonomiske menneske» vil prioritere aktuelle handlingsalternativer. Innenfor et konkurransebasert markeds-system blir mennesker og bransjer satt opp

” Når økonomisk teori og praksis forutsetter at naturen og markedet er å betrakte som avanserte maskiner, faller de kvalitative sidene ved fenomenene bort.

mot hverandre. Alle blir rivaler der den enes fordel lett blir den andres ulempe. Målet om økonomisk vekst kommer for eksempel i konflikt med bærekraften i økosystemene. Konsekvensen av overforbruk av ressurser og økende avfallsmengder er i dag synlige både lokalt, regionalt og globalt. Boulding konkluderer med at det er nødvendig å erstatte miljøskadelig «cowboy» økonomi (det er alltid mulig å erobre nytt land når ressursene et sted er oppbrukt) med «spaceship» økonomi (naturen er et lukket system med begrenset kapasitet både når det gjelder uttak av ressurser og tilbakeføring av avfall).

Når økonomisk teori og praksis på denne måten forutsetter at naturen og markedet er å betrakte som avanserte maskiner faller de kvalitative sidene ved fenomenene bort. Det mekanistiske synet på vitenskap har ført til at vi sitter igjen med store mengder del-sannheter om den minst «menneskelige» delen av økonomi, samfunn og natur. Enda verre blir det når vi har en tendens til å tro at del-sannhetene kan summeres opp til den hele og fulle sannhet. Whitehead (1861–1947) mente at denne formen for abstrahert kunnskap førte til «the fallacy of misplaced concreteness». Det vil si at vi forveksler abstrakte teorier og modeller med den egentlige virkeligheten.

For å fange inn de mest alvorlige utfordringene som preger økonomien i det moderne samfunnet argumenterte Holbæk-Hanssen for at det var nødvendig med en endring i vår grunnleggende virkelighetsoppfatning, våre metoder for å søke kunnskap, og vår måte å handle på.

Whitehead, Boulding og Schumacher argumenterte for en organisk virkelighetsforståelse der individ, samfunn og natur forstås som integrerte deler i en foranderlig, dynamisk, og levende helhet. I en organisme utgjør helheten mer enn summen av delene. Prosesser og relasjoner blir viktigere enn produkter og atomer. Samfunn, bedrifter og organisasjoner er selvutviklende meningsbærende systemer i stadig endring. Samspillet bygger på kreativitet og ansvar for individuelle og felles verdier og mål. «Liv» er knyttet opp mot opplevelsen av frihet, kreativitet, hensikt og subjektivitet. Innenfor en organisk virkelighetsoppfatning blir både næringslivet og forbrukerne ansvarlige for forvaltningen av menneskelige og naturgitte ressurser.

Fenomenologi representerer en metodisk tilnærming der verdifri kunnskap og forskerens objektivitet oppgis til fordel for verdireflektert kunnskap og forskerens medansvar. I stedet for å søke objektiv og verdifri kunnskap er målet å utvikle en vitenskap der kunnskap og verdier er integrerte størrelser. Gjennom iakttagelse basert på intuisjon, imaginasjon og inspirasjon er det mulig å sette i gang prosesser som leder frem til kunnskap som inkluderer verdidimensjonen. Med imaginasjon menes det «å se hele sammenhenger» som i et bilde, Det er med andre ord en skapende prosess som består i å finne mønster eller lage mønster der de enkelte elementene føyes sammen og syntetiseres i en helhet. Gjennom inspirasjon fordypes erkjennelsen ved «å tenke at noe er i overensstemmelse med det vesentlige». Gjennom

” Kreativitet bygger på uavhengighet i bedømmelsen, fantasi, evne til konsentrert fordypning og evne til å stille nye spørsmål.

intuisjon kan man finne etisk-moralske løsninger på praktiske oppgaver ved «å oppleve at det er riktig å omsette tanken til praksis» (Holbæk-Hanssen 2009).

Kreativitet er et fenomen som oppstår i spenningsforholdet mellom «aktualitet» og «potensialitet». Kreativitet bygger på uavhengighet i bedømmelsen, fantasi, evne til konsentrert fordypning og evne til å stille nye spørsmål. Refleksjonen over handling innenfor en organisk virkelighetsoppfatning bidrar til at vi lettere ser at den teori og praksis vi har fulgt så å si har krisene innebygget i systemet.

En konsekvens av overgangen fra mekanisk til organisk virkelighetsforståelse er at tiltak som effektiviserer konkurransen mellom autonome aktører, erstattes av samarbeidende nettverk som knytter aktørene på markedet sammen. I følge Holbæk-Hanssen bør nettverkene ha en begrenset størrelse for å være funksjonsdyktige. De lokale nettverkene er integrert i mer omfattende regionale og globale nettverk. Han nyanserer bildet ved å trekke et skille mellom samarbeid innenfor den enkelte bedrift og samarbeid mellom interessentene på markedet. Det er viktig at nettverkene bidrar til personlig vekst hos deltakerne i den samarbeidende økonomien. Schumacher påpeker at forpliktende samarbeid bidrar til at menneskenes egoistiske tendenser blir erstattet av sosial forståelse. På samme måte som sosiale nettverk støtter opp om det enkelte individ, familie eller gruppe vil samarbeidende økonomiske nettverk bidra til å utvikle gode løsninger for individ og samfunn.

En annen viktig endring er i følge Georgescu-Roegen at målsetningen om vekst i produksjon og forbruk blir omdefinert til målsetningen om å skape mest mulig livsglede («enjoyment-of-life»). Økonomi forankret i samarbeid åpner for løsninger som gjør det mulig å nå fellesskapets langsiktige målsetninger uten at det oppstår alvorlige konflikter mellom økonomiske mål og grunnleggende verdier innenfor samfunn eller natur. I stedet for å overvinne naturkreftene blir utfordringen å finne frem til løsninger basert på harmonisk samspill. For å få dette til kreves det en tilpasset småskala teknologi som bidrar til at ressursene utnyttes lokalt og regionalt uten å skade den felles natur- og kulturarven.

Dersom samarbeidsrelasjonene skal utvikles til livskraftige arenaer for økonomisk utvikling er det nødvendig med engasjert tenkning og praktisk eksperimentering rettet inn for medmennesker og for framtiden. Fremgang består i følge Whitehead i å «bevare orden innenfor forandring» og «bevare forandring innenfor orden». For å avgjøre forskjellen mellom forandring og fremgang kreves det visdom (verdiforankret kunnskap). I stedet for å konvertere natur og kultverdier til markedspriser trekkes et mangfold av verdier inn i dialogbaserte beslutningsprosesser. På denne måten bryter den nye økonomien med begrensningen som ligger i kun å fokusere på «det lønnsomme» og «det nyttige».

I de seneste årene har det skjedd mye som viser at frøene til den nye økonomien er i ferd med å slå rot over hele kloden. Mi-

” De sosiale arbeidsforholdene forbedres gjennom fairtrade, i tillegg bidrar ordningen til at kvinners posisjon i samfunnet blir styrket.

krokreditt, «fair trade» og «transition towns» er eksempler som viser at mange av de prinsippene som er diskutert i denne artikkelen finnes igjen i praksisfeltet.

På begynnelsen av 90-tallet ble «mikrokreditt» etablert som en ny låneordning innenfor «social banking». Bankene tilbød lån til fattige mennesker slik at de kunne komme i gang med egen (småskala) virksomhet. Lånene ble brukt til anskaffelse av alt fra symaskiner til enke jordbruksredskaper. I dag tilbys mikrokreditt til iderike og foretaksomme mennesker over hele verden, ikke bare i fattige land.

Et viktig kriterium for å få lån er at prosjektene bidrar til å sette i gang en positiv samfunnsutvikling. Lånene følges opp på lokalt nivå gjennom personlig kontakt mellom låntaker og långiver. For å sikre høy tilbakebetalingsgrad har lånene ofte kort nedbetalingstid. Tapene på denne type lån er svært lav, mellom én og to prosent av utlånskapitalen. Forklaringen er blant annet at låntakerne blir ansvarliggjort når de utvikler prosjekter i samarbeid med andre. De blir vist tillit og ses på som ressurssterke personer med ansvar for egen fremtid, ikke som hjelpetrengende. Resultatet blir ofte at mennesker som mottar mikrokreditt utvikler økt forståelse for hvordan egen virksomhet bidrar til å utvikle skoler og helsevesen i lokal samfunnet.

«Fairtrade» er en internasjonal ordning for rettferdig handel mellom bønder i utviklingsland og importører og forbrukere i den rike del av verden. Fairtrade er basert på erkjennelse av at markedskreftene bidrar til

å skape forskjeller. Årsaken er at prisene på råvarene presses så langt ned at produsentene ikke får tilstrekkelige inntekter til å gi familiene utkomme til et akseptabelt levebrød. Innenfor fairtrade blir prisene fastsatt gjennom dialog og samarbeide mellom de involverte partene. Ideen er at forbrukerne i de rike landene betaler mer for produktene slik at produsentenes arbeids- og lønnsforhold kan forbedres.

Det er i dag over en million bønder i Afrika, Asia og Latin-Amerika som er tilknyttet ulike fairtrade ordninger. Dersom ringvirkninger for familiene tas med nyter over fem millioner mennesker godt av fairtrade. Bønder går inn i langsiktige fairtrade ordninger som sikrer familiene forutsigbare inntekter. Fairtrade avtalene forplikter bøndene til gradvis å gå over til økologiske dyrkningsmetoder.

De sosiale arbeidsforholdene forbedres gjennom fairtrade, i tillegg bidrar ordningen til at kvinners posisjon i samfunnet blir styrket. Fairtrade omfatter en rekke produktgrupper som for eksempel, kaffe, sukker, juice, bananer, ris, te, kakao, sjokolade, honning, blomster, vin og bomull.

«Transition town» bevegelsen oppsto i England i 2005. Målet var å sette i verk tiltak som skulle endre eksisterende byer og lokalsamfunn slik at klima- og miljøproblemene ble redusert samtidig som livskvaliteten til befolkningen økte. Ideen var at endringene skulle bidra til å utvikle livskraftige samfunn som var mindre avhengig av forbruk av materielle ressurser og energi. I stedet for å prioritere økonomisk vekst var målet å

” Nuet blir til i møtet mellom handlinger i fortiden og visjoner om fremtiden. Meningen oppstår når nuet strekkes ut i tid og rom.

legge forholdene til rette for økt livskvalitet. Denne målsetningen er helt i overensstemmelse med Georgescu-Roegens påpekning av at økonomi er et virkemiddel til å forbedre «enjoyment of life». Transition town bevegelsen arbeider for å skape fremtidssamfunn som forener kunnskap om hva som var bra med de tradisjonelle samfunnene (før oljealderen) og visjoner om hvordan vi ønsker at fremtidssamfunnet skal se ut. Eksempler på konkrete tiltak er satsning på lokal matproduksjon (kortreist mat), bruk av lokale byggematerialer og lokal gjenvinning av en rekke avfallsfraksjoner.

Kort oppsummert kan vi si at økonomi forankret i organisk virkelighetsoppfatning er innrettet mot varierte aktiviteter, forankret i lokalt, regionalt og globalt medansvar. Økonomi som fungerer ut fra prinsippet om selv-regulerende, integrerte nettverk legger grunnlaget for samfunnsutvikling med flere valgmuligheter.

Markedene preges av dialogbasert samspill der målet er å bidra til optimal bruk av lokale ressurser etter mønster av naturens økosystemer. Utviklingen av desentralisert, nettverksbasert økonomi bidrar til å minimere økologiske fotavtrykk (biofysisk) samtidig som det menneskelige potensialet (human økologi) gis optimale utviklingsmuligheter.

Nuet blir til i møtet mellom handlinger i fortiden og visjoner om fremtiden. Meningen oppstår når nuet strekkes ut i tid og rom. Forutsetningen er at det vi gjør i dag har innvirkning på samfunnet og naturen samtidig som samfunnet og naturen legger

betingelsene for våre handlinger i fremtiden. Georgescu-Roegen foreslår at vi i stedet for å stille spørsmål ved hva som «vil skje» bør være mer opptatt av hva «vi vil skal skje». Vi må på en helt annen måte enn hittil gjøre oss tanker om hvilken verden vi ønsker. På denne måten blir økonomien medansvarlig for utviklingen. □

Litteratur

- Boulding, K. (1968), *Beyond Economics: Essays on Society, Religion and Ethics*, Ann Arbor, University of Michigan Press
- Boulding, K. (1969), *Economics as a moral science*, *American economic review*, Vol. 59 no. 1 (pp. 1–12)
- Georgescu-Roegen, N. (1971) *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, Harvard University Press
- Georgescu-Roegen, N. (1975) *Energy and Economic Myths*, *Southern Economic Journal* 41 no. 3
- Holbæk-Hanssen, L. (1984) *Et samfunn for menneskelig utvikling* Tanum-Norli, Oslo
- Holbæk-Hanssen, L. (2009) *Økonomi og samfunn – Når mennesket blir viktigst*, Antropos, Oslo
- Ormerod, P. 1994, *The Death of Economics*, Faber and Faber, London
- Schumacher E.F. (1973) *Small is beautiful – A study of economy as if people mattered*, London, Vintage
- Schumacher E.F. (1977) *A guide for the perplexed*, London Perennial Library,
- Whitehead, A.N. (1967) *Science and the modern World*, The Free Press, New York.

Internettadresser

- ✦ www.fairtrade.net
- ✦ www.grameen-info.org
- ✦ www.smallisbeautiful.org
- ✦ www.transitiontowns.org